

Lausunto tulevaisuusvaliokunnalle liittyen tulevaisuusvaliokuntien maailmankokouksessa käsiteltäviin aiheisiin (O 79/2019 vp Tulevaisuusvaliokuntien maailmankokous)

Kiitämme mahdollisuudesta ehdottaa aiheita käsiteltäväksi tulevaisuusvaliokuntien maailmankokoukseen Helsingissä 12. – 13.10.2022. Lausunnossamme nostamme esiin kysymyksiä, jotka liittyvät ennakkointitiedon hyödynnettävyyteen ja edellytyksiin tukea päätöksentekoa postnormaalissa ajassa. Nostamme esiin kysymyksiä, jotka pureutuvat ennakkointia ja tulevaisuustietoa ohjaaviin ajattelumalleihin ja lähestymistapoihin ja ohjaavat käsityksiä siitä, mitä ennakkoinnilla ymmärretään ja mitä siltä odotetaan suhteessa päätöksentekoon ja muutosten tekemiseen. Ehdotamme, että tulevaisuusvaliokuntien maailmankokouksessa käsiteltäisiin kysymystä

Millaista on postnormaalin ajan ennakkointi ja miten se haastaa ennakkointia uudistumaan?

sekä sitä avaavia kysymyksiä

Miten tunnistaa ja haastaa vanhoja tulevaisuuskuvia?

Miten sisäistää nykyhetken muutokset ja kytkeä ne päätöksiin ja toimintaan?

Miten laajentaa tulevaisuusvaltaa?

Miten arvioidaan erilaisia ennakkoinnin käytäntöjä?

Avaamme ja perustelemme näitä kysymyksiä tarkemmin alla.

Millaista on postnormaalin ajan ennakkointi ja miten se haastaa ennakkointia uudistumaan?

Olemme siirtyneet postnormaaliin maailmaan, jossa yllätykset, epäjatkuvuudet ja ristiriitaisuudet yleistyvät. Tämä aiemmin melko abstraktilta tuntunut käsite on tullut hyvin konkreettiseksi niin koronapandemian kuin Ukrainan sodan myötä. Käsillä on merkittäviä yhteiskunnallisia muutoksia, mutta yhteiskuntamme toiminta ei nykyisellään riittävästi tue reilun, kestävän ja innostavan tulevaisuuden rakentamista. Olemme kiinni vanhoissa ajatusmalleissa ja tulevaisuusoletuksissa ja kyvyttömiä kuvittelemaan erilaisia innostavia tulevaisuuksia. Tulevaisuuskeskustelu on helposti yksipuolista ja tulevaisuuspohdinnat eivät kytkeydy päätöksiin ja valintoihin.

Ennakkoinnista on useita määritelmiä, mutta yleisesti ottaen se on pohdintaa nykyhetken muutoksista, vaihtoehtoisista tulevaisuuksista ja toimenpiteistä, joilla toivottuun tulevaisuuteen voitaisiin päästä. Tarkkojen ja suoraviivaisten, tehokkuutta painottavien toimenpidesuunnitelmien tekeminen tulee kuitenkin sekä hyödyttömäksi että mahdottomaksi, eikä keskittyminen jatkuvuuksiin ja normaaliin paluuseen ole hyödyllinen tapa hahmottaa maailmaa. Postnormaali aika haastaa täten myös ennakkoinnin arkea ja tulevaisuustyön käytäntöjä.

Kysyntää ja maaperää ennakkointitiedolle on runsaasti. Emme jatkossa voi kuitenkaan yksinomaan keskittyä tulevaisuustiedon tuottamiseen. Nykyhetkessä tarvitaan ennen

kaikkea moniäänistä keskustelua toivottavista tulevaisuuksista, kykyä tarttua yllättäviin ilmiöihin, sekä sopeutumista ja ratkaisuja uusiin tilanteisiin. Kyse on siis paitsi tiedon ja ymmärryksen rikastamisesta suhteessa tulevaisuuteen, myös kyvystä käyttää tulevaisuustietoa nykyhetkessä tehtävien päätösten tukena.

Ehdotamme, että tulevaisuusvaliokuntien maailmankokouksessa keskustellaan ennakoinnin uudistumistarpeista ja siitä, millaista postnormaalin ajan ennakointi voisi olla.

Keskeisiä uudistumistarpeita voi hahmotella niin sanotun tulevaisuuskolmion avulla. Siinä mahdolliseen tulevaisuuteen nähdään vaikuttavan kolme asiaa: menneisyyden paino, nykyhetken työntö ja tulevaisuuden imu. Menneisyyden painolla tarkoitetaan kaikkia sitoumuksia, polkuriippuvuuksia, muutoksen esteitä ja ajatusmalleja, jotka rajoittavat sitä, mikä on mahdollista. Nykyhetken työntö pitää sisällään nyt käynnissä olevat muutokset. Tulevaisuuden imu puolestaan kuvaa unelmia, toiveita, suunnitelmia ja innostavia tulevaisuusnäkymiä, joita kohti pyrimme. Postnormaali aika pakottaa lähestymään näitä kolmea asiaa uudella tavalla. Seuraavassa avataan näitä tarkemmin kysymysten kautta.

Menneisyyden paino: Miten tunnistaa ja haastaa vanhoja tulevaisuuskuvia?

Ei ole sattumaa, että olemme nykyisessä tilanteessa. Nykyhetki on menneiden valintojen seurausta, ja nuo valinnat vaikuttavat myös siihen, mikä on tulevaisuudessa mahdollista. Emme voi ajatella tulevaisuuksia puhtaalta pöydältä, vaan meidän tulee tiedostaa polkuriippuvuudet ja ottaa tosissaan nykyisen tilanteen asettamat haasteet. Ongelmana on, että emme ole valmiita sille, mikä on jo tapahtunut. Haluamme pitää kynsin ja hampain kiinni vanhasta ja suljemme silmämme siltä muutokselta, joka on jo tapahtunut.

Jo tapahtuneiden muutosten tiedostamisen lisäksi on tärkeää tunnistaa ne tulevaisuutta koskevat oletukset, jotka eivät enää vie meitä eteenpäin. Olemme jatkuvuusaddikteja eli tulleet riippuvaisiksi nykytilan jatkumisesta, vaikka tiedostamme yhä selvemmin, että se ei ole meidän ja planeettamme etu. Tämä näkyy esimerkiksi asenteissa, ajattelumalleissa ja toimenpiteissä suhteessa ilmastonmuutokseen ja luontokatoon. Pidämme kiinni vanhoista tulevaisuuskuvista, jotka ovat saattaneet aiemmin olla hyödyllisiä, mutta ovat tällä hetkellä suorastaan haitallisia. Näitä oletuksia ja tulevaisuuskuvia tulee haastaa.

Haastamisesta saattaa tulla mieleen asioiden vastustaminen. Siitä ei kuitenkaan ole kyse, vaan ajattelun laajentamisesta ja useampien näkökulmien huomioimisesta. Nykyisiä oletuksia ja tulevaisuuskuvia haastettaessa niihin toki suhtaudutaan kriittisesti, mutta samalla niistä voi avautua uusia piirteitä. Haastaminen ei siis tarkoita kaiken nykyisen hylkäämistä, vaan tilan luomista uudelleenajattelulle. Haastaminen ei myöskään ole faktojen kieltämistä. Ilmastokriisi tai pandemia eivät katoa minnekään, vaikka niitä kuinka haastaisi. Haastamisessa on itse asiassa kyse faktojen ottamisesta tosissaan.

Ehdotamme, että tulevaisuusvaliokuntien maailmankokouksessa keskustellaan siitä, millaisia haitallisia tulevaisuuskuvia ja oletuksia meillä on tällä hetkellä, ja miten niitä voisi tunnistaa ja haastaa.

Nykyhetken työntö: Miten sisäistää nykyhetken muutokset ja kytkeä ne päätöksiin ja toimintaan?

Haastaminen auttaa vapautumaan opituista ajatusmalleista, jotka eivät ole enää hyödyllisiä reilun, kestävän ja innostavan tulevaisuuden rakentamiseksi. Tällöin on mahdollista tarkastella myös nykyhetken muutoksia uudesta näkökulmasta. Ennakoinnissa keskitytään usein juuri nykyhetken työntöön, eli trendeihin ja nykyisiin kehityskuluihin. Niitä tarkastellaan kuitenkin helposti kapeasti ja toisistaan erillään. Niistä on runsaasti tietoa, mutta vähemmän sisäistettyä ymmärrystä niiden merkityksestä tai mahdollisista vaikutuksista.

Yksittäisten trendien sijaan postnormaalissa ajassa korostuu muutoksen kokonaiskuvan hahmottaminen ja keskittyminen kehityspolkujen välisiin jännitteisiin. Mitkä kaikki asiat muuttuvat, millaisia ristiriitaisuuksia niihin liittyy, ja millaisia näkemyseroja muutoksen toivottavuudesta? Millaiselta muutos näyttää eri alueilla ja eri ihmisten näkökulmasta? Mitä muutokset ja niiden väliset jännitteet oikeastaan tarkoittavat ihmisten arkipäivän kannalta?

Jos tulevaisuuspohdinnat jäävät yleiselle tasolle, niitä on hankala sisäistää. Kuitenkin juuri muutosten sisäistäminen ja herkkyys niiden herättämille tunteille ja ajatuksille on tärkeää postnormaalissa ajassa, jossa on tarpeen toimia kaiken epävarmuuden keskellä. Tulevaisuutta ei voi varmuudella kuvailla, minkä vuoksi se jää helposti arjen päätöksenteosta ja valinnoista irralliseksi ja etäiseksi. Erilaisia mahdollisia tulevaisuuksia voi kuitenkin pyrkiä kokemaan, jotta pystyisi toimimaan viisaammin nykyhetkessä. Tulevaisuuksien kokeminen ja sisäistäminen ovat avain myös monipuolisempaan keskusteluun siitä, mitä oikeastaan halutaan tulevaisuudessa tapahtuvan.

Ehdotamme, että tulevaisuusvaliokuntien maailmankokouksessa keskustellaan keinoista tuoda nykyhetken muutokset ja niiden väliset jännitteet helpommin sisäistettäviksi ja siten kytkeä ne päätöksiin ja toimintaan.

Tulevaisuuden imu: Miten laajentaa tulevaisuusvaltaa?

Postnormaalissa ajassa on siis tärkeää tunnistaa ja haastaa vanhoja tulevaisuuskuvia ja sisäistää tämän hetken muutokset. Nämä luovat pohjan toisenlaisten tulevaisuuksien kuvittelulle ja niistä keskustelulle. Yhteiskunnallista visiointia vaivaa mielikuvituksen puute, ja päällekkäin kasautuvat kriisit kaventavat entisestään perspektiiviä ja tulevaisuusnäkyymiä. Tarvitaan uusia, innostavia ja toivoa luovia tulevaisuuskuvia, jotka ottavat nykyhetken haasteet tosissaan.

Samalla tarvitaan kriittistä tarkastelua tulevaisuusvallasta, eli siitä, mistä nämä tulevaisuuskuvat tulevat, kuka niissä näkyy, millaisia intressejä ne edustavat ja millaiseen toimintaan ne ohjaavat. Tulevaisuusvaltaa voi lähestyä useasta suunnasta. Näkyvin ja helpoiten lähestyttävä suunta on katsoa tulevaisuuskuvia tai -väittämiä: mitä tulevaisuudesta oikein sanotaan? Tulevaisuusväittämien kautta pääsee myös kiinni toimijoiden ja prosessien tasolle: kuka tai ketkä ovat väittämien takana, millaisen prosessin myötä ne ovat syntyneet, millaisia rakenteita ylipäänsä on olemassa tulevaisuuskeskusteluun? Tämän kaiken taustalla on kysymys ihmisten mahdollisuuksista ja edellytyksistä osallistua tulevaisuuskeskusteluun, sillä siihen vaikuttaa paitsi yksilön tulevaisuuslukutaito, myös yleinen asennoituminen ja ajatusmallit tulevaisuuksien suhteen.

Tällä hetkellä tulevaisuusvalta on keskittynyt melko suppealle joukolle. Miten sitä saataisiin laajennettua? Postnormaalissa ajassa korostuvat ristiriitaisuudet ja konfliktit, joten on entistä tärkeämpää pystyä luomaan yhteistä ja moniäänistä keskustelua toivottavista tulevaisuuksista. Tämä on myös edellytys liberaalin demokratian ja osallisuuden ja vaikutusmahdollisuuksien vahvistamiselle, mutta myös polarisaation ehkäisemiselle. Tulevaisuuksien valloittamista yksipuolisilla näkemyksillä tulee haastaa ja samalla miettiä, miten rakentaa yhä useamman kannalta parempia tulevaisuuksia yhdessä.

Ehdotamme, että tulevaisuusvaliokuntien maailmankokouksessa keskustellaan tulevaisuusvallan laajentamisesta ja keinoista lisätä moniäänisyyttä ennakoinnissa.

Miten arvioidaan erilaisia ennakkoinnin käytäntöjä?

Ennakkoinnin uudistustarpeiden rinnalla on tarpeen tarkastella ajattelumalleja ja käytäntöjä, joilla ennakkoinnin tuloksia ja onnistumista mitataan ja arvioidaan. Kiinnostus ennakkoinnin arviointiin on lisääntynyt kansainvälisesti viime vuosina, mutta tarvitaan lisää ymmärrystä, miten arviointi voi aidosti tukea ennakkointia postnormaalissa ajassa, ei vain tilivelvollisuuden vaan erityisesti oppimisen ja kehittymisen näkökulmista. Ennakointi ja arviointi tietokäytäntöinä ovat kehittyneet viime vuosikymmenien aikana rinta rinnan, mutta yhteistyön potentiaalia ei ole vielä pystytty lunastamaan. Miten arviointi voisi paremmin palvella ennakkointia, toisaalta miten ennakkointi ja tulevaisuusajattelu voisivat tehdä arvioinnista tulevaisuusorientoituneempaa ja siten hyödyllisempää?

Arvioinnin lähtökohtana tulisi aina olla tarkoitus ja kysymykset, joihin haetaan vastauksia. Arviointi palautuu siten kysymykseen ennakkoinnin luonteesta ja käytännöistä: miten ennakkointi ymmärretään ja mitä sillä tavoitellaan? Kenelle arviointitietoa tulisi tuottaa ja miten tietoa hyödynnetään? Keskeinen kysymys uudistumisen kannalta on, millaisin kriteerein ennakkoinnin onnistumista arvioidaan? Jos ennakkointi ymmärretään tiedon tuottamisena, osana suunnitteluorientaatiota ja tarkkojen toimintasuunnitelmien tekemistä, on arvioinnin fokuksessa tiedon osuvuus, ”oikeellisuus” ja ennustettavuus. Jos ennakkoinnin tavoitteeksi otetaan transformaation tukeminen postnormaalissa ajassa, tulisi arvioinnissa keskittyä analysoimaan ennakkoinnin kontribuutiota muutokseen. Ensimmäisessä orientaatioissa korostuvat tuotokset, esimerkiksi ennakkointiraportit, jälkimmäisessä ymmärrys ja kyvykkyys sekä tulevaisuusajattelun ja -lukutaidon merkitys muutoksessa. Olennaista molemmissa on ymmärtää, kuinka ennakkointitieto kytkeytyy päätöksiin ja tekoihin. Erilaiset lähestymistavat edellyttävät erilaisia arvioinnin prosesseja ja menetelmiä. Tarvitaan kykyä valita menetelmien kirjosta. Olennaista onkin tunnistaa, millaista arvioinnin tilaaja- ja toteutusosaamista milloinkin tarvitaan.

Ehdotamme, että tulevaisuusvaliokuntien maailmankokouksessa keskustellaan mitä ennakkoinnin arviointi postnormaalissa ajassa tarkoittaa.

Helsingissä 12.5.2022

Katri Vataja, ennakkointi- ja strategiajohtaja, Sitra

Mikko Dufva, johtava asiantuntija, Sitra

Christopher Rowley, asiantuntija, Sitra